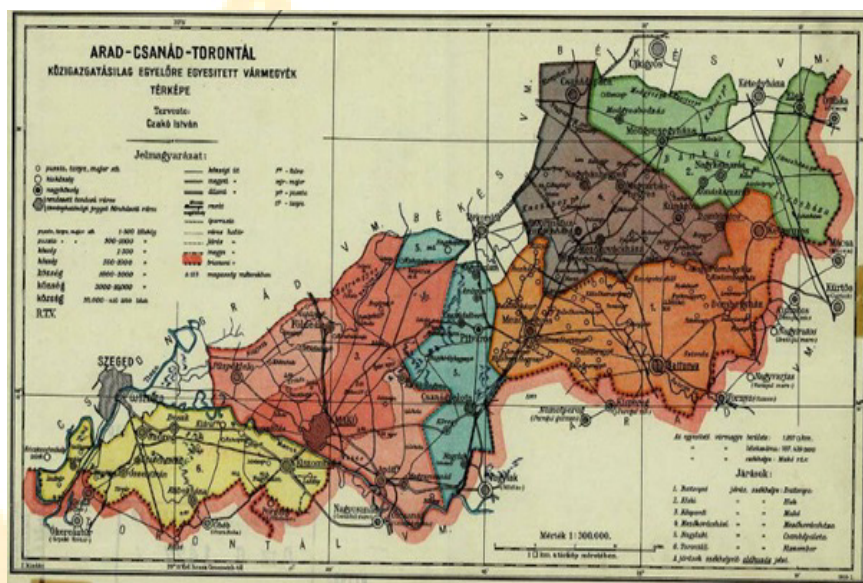

Kis közigazgatás-földrajz

Mi volt a k.e.e. vármegye?

A trianoni békediktátum a 63 vármegyéből 33-at hagyott meg, de ezek közül is csak tíz maradt érintetlen. A határ mentén kisebb-nagyobb töredékek, „csonka” vármegyék keletkeztek. Kirívó példa, hogy Ugocsa vármegyéből pusztán száz négyzetméternyi terület jutott hazánknak, a trianoni vonal túloldalára került Tiszapéterfalva határában. Az egymással szomszédos megyetöredékeket az 1923. évi XXXV. törvénycikk összevonta, így 25-re apadt a trianoni Magyarország vármegyéinek száma. Az összevont vármegyéket egy vármegyének kellett tekinteni, és nevükben a k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) rövidítést fel kellett tüntetni. Például „Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék”, melynek Makó volt a székhelye. (A térképen rendhagyó módon „Arad–Csanád–Torontál” felirat olvasható.) Amikor az I. bécsi döntéssel (1938. november 2.) visszatért a Felvidék déli része, újabb k.e.e. vármegyéket szerveztek (például Bars és Hont k.e.e. vm.). Az intézmény azonban további területgyarapodásainkat már nem kísérte. Például Kárpátalja területén – mely több részletben tért vissza a II. bécsi döntéssel befejezőleg (1940. augusztus 30.) – részben Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot hoztak létre („ruszinföld”), területének más részét (a magyar és román lakosságú részeket) viszont visszatagozták a megyerendszerbe. Így például a Kormányzói Biztosságon belül Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség, de azon kívül Máramaros vármegye is létezett.

Mi volt a „törvényhatósági jogú város”?

A dualizmus korának városi közigazgatásában eleinte jelentős aránytalanságok mutatkoztak: szabad királyi város volt például az 1910-ben még mindig kevesebb, mint hétezer lakost számláló Bártfa, ugyanakkor az 1870-ben már több mint 32 ezer lakosú Kecskemétnek nem volt ilyen jogállása. Igaz, amikor 1870-ben a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény a törvényhatósági jogú város fogalmát megalkotta, a legtöbb szabad királyi várost még ebbe a csoportba átsorolta. Am 1876-ban egy újabb törvény közülük 28-at „rendezett tanácsú várossá” minősített vissza.

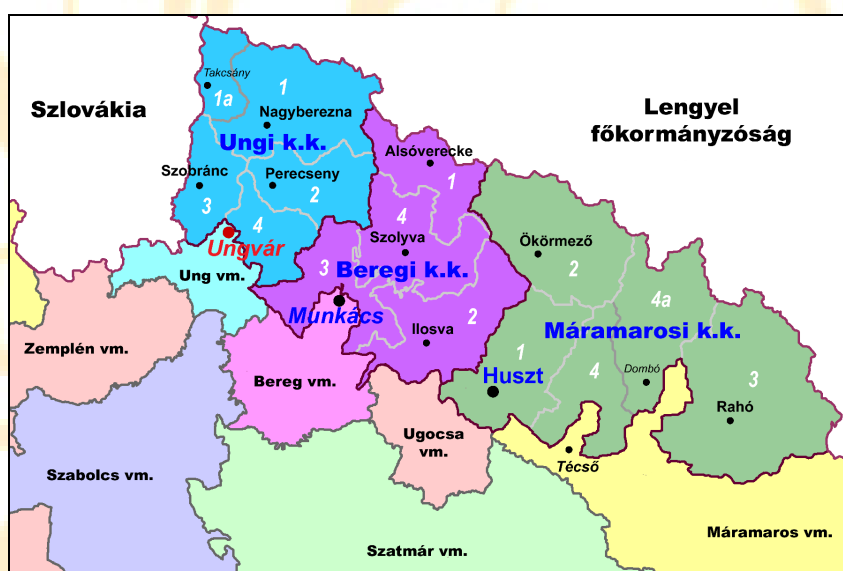
A „törvényhatósági jogú város” kissé nehézkes elnevezése onnan ered, hogy az ilyen városok egyenrangúak voltak a vármegyékkel. A „törvényhatóság” kifejezés összességében a vármegyéket, a törvényhatósági jogú városokat, illetve Budapest székesfővárost fedte. A törvényhatósági jogú város és a vármegye hatásköre megegyezett, és még akkor is, ha ezek a városok egyben megyeszékhelyként is működtek, a vármegyétől különálló közigazgatási területi

egységet jelentettek. (A „megyei jogú város” fogalmának használata azonban anakronisztikus lenne, közigazgatásunkban az csak 1954-ben jelent meg.)

A vármegyék és a törvényhatósági jogú városok szervezete hasonló volt, ezen a helyen csak egyetlen eltéréssel foglalkozunk. Bár élükön – ugyanúgy, ahogy a vármegyék élén is – a király (a Horthy-korszakban: a kormányzó) által kinevezett főispán állt, első választott tisztviselőjük a polgármester volt, ellentétben a vármegyével, melynek az alispán képviselte az önkormányzatát. Csak érdekességként említjük meg, hogy Budapest székesfővárosban főpolgármester működött főispán helyett. Viszont itt is a polgármester képviselte az önkormányzatot, ebben a törvényhatósági jogú városokra hasonlított.

A Horthy-korszak a törvényhatósági jogú városok szervezetében kevés újat hozott, talán annyi említésre méltó, hogy a városi tanácsot – melyet „tisztviselőtanácsnak” is neveztek, mivel kizárólag tisztviselőkből állt – megszüntették, feladatainak egy részét az újonnan létrehozott törvényhatósági kisgyűléshez csoportosították át a közigazgatás 1929-es reformjakor. A törvényhatósági jogú városi jogállás a háború után, 1950-ben szűnt meg, a törvényhatóságok helyére ekkor a tanácsrendszer lépett.

Mi volt a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság?

Az 1939-ben visszafoglalt kárpátaljai területek nagy részét nem tagozták vissza a vármegyrendszerbe, hanem a ruszinok által lakott hegyvidéken Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot hoztak létre. A katonai közigazgatás feloldását követően a kormányzói biztosi tisztséget előbb Perényi Zsigmond (1939. június – 1940. szeptember), majd Kozma Miklós (1940. szeptember – 1941. december), végül Tomcsányi Vilmos Pál (1942. január – 1944. május) töltötte be.

A kormányzói biztosság területét Beregi, Máramarosi és Ungi közigazgatási kirendeltségekre osztották, ezek többé-kevésbé a vármegyék megfelelői voltak Kárpátalján. Hasonlítottak a vármegyékre abban is, hogy területükön járásokat alakítottak ki.

A Beregi közigazgatási kirendeltség az alsóvereckei, az ilosvai, a Munkács-vidéki és a szolyvai járásból állt, székhelyül Munkácsot választották. Érdekes, hogy Munkács városa nem volt a beregi kirendeltség része.

A Máramarosi közigazgatási kirendeltség Kárpátalja keleti, magashegyi régióját foglalta magába, itt feküdt a Fekete és a Fehér Tisza forrása. Területén megalakulásakor öt járást szerveztek: a huszti, a nagyszőlősi, az ökörmezői, a rahói és a técsői járást, az utóbbin belül Dombón szolgabírói kirendeltséget működtettek. 1940-től – a második bécsi döntést követően – az átszervezés eredményeként a Máramarosi közigazgatási kirendeltség járásainak száma négyre csökkent: megszűnt a Nagyszőlősi járás, a Técsői járás helyett pedig Tarcavölgyi járást

alakítottak, melynek Técső maradt a székhelye. Técső azonban ekkor már Máramaros vármegye területére esett.

Az Ungi közigazgatási kirendeltség az egykori Ung vármegyét és kisebb részben Zemplén vármegye hegyvidéki területeit ölelte fel, tehát Kárpátalja nyugati vidékén helyezkedett el. Az ungi kirendeltség perecsenyi, nagybereznai, szobranci és Ung-vidéki járásra oszlott, székhelye – mint az egész kormányzói biztosságnak – Ungvár volt. Maga Ungvár városa azonban nemcsak a kirendeltségnek nem volt része, hanem a kormányzói bizottság területének sem.

Kárpátaljához nem tartozott egyetlen törvényhatósági jogú megyei város sem, annak ellenére, hogy számos óriásfalva volt, főleg Máramaros folyó völgyeiben. Például Husztot több mint húszezer lakosával az ország egyik legnagyobb községeként tartották számon.

A magyar közigazgatásnak az 1944. év vetett véget: a székhely, Ungvár 1944. december 27-én került szovjet kézre.

Ki volt a főispán?

Az Árpád-korban meglehetősen sokfajta „ispán” létezett (például kápolnaispán vagy sókamaraispán), témánk szempontjából azonban csak a megyésispán tisztsége a lényeges.

A megyésispán a középkori magyar közigazgatásban a vármegye élén állt, a király nevezte ki, aki bármikor visszavonhatta megbízását. (A tisztség e tekintetben a frank grófnak felelt meg.) A megyésispán közigazgatási hatalma (például a piacfelügyelet) a vármegye teljes területére kiterjedt, ezenkívül ő vezette a vármegyei hadsereget. Bírói jogköre eleinte a várbirtokra korlátozódott, a 14. századtól azonban már a vármegyei törvényszék elnöke volt.

A 16. századtól a megyésispánt már főispánnak hívták, és egyre inkább örökölhető pozícióvá vált. Az „örökös főispán” tisztségét automatikusan töltötte be, azon az alapon, hogy személye valamilyen főpapi vagy országos világi méltóságot viselt. Például 1270-től kezdve az esztergomi érsek Esztergom vármegye örökös főispánja is volt egyben. Mátyás király (1458–1490) pedig meghonosította azt a gyakorlatot, hogy birtok helyett öröklődő főispáni tisztséget kaptak egyes bárói családok. (Ha a cím viselője hivatalát kiskorúsága vagy egyéb ok miatt nem tudta ellátni, helyette főispáni jogkörrel rendelkező adminisztrátort neveztek ki.)

A főispán a kiegyezés (1867) után a vármegye élén a kormányt képviselte, az örökös főispáni tisztség pedig a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk alapján pusztán címmé vált, többé nem jogosított hivatalviselésre. Ugyanezen törvény szerint a törvényhatósági jogú városok élére is főispánokat neveztek ki.

A többszáz éves főispáni tisztséget a második világháború után törölték el. Előbb az örökös főispáni cím használatát tiltották meg az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló 1947. évi IV. törvényben, majd 1950-ben bevezették a tanácsrendszert. Az egykori tisztségre szépirodalmunk is emlékeztet: például Jókai Mór „A kőszívű ember fiai” című regényében a vármegye örökletes főispáni címét a Baradlay család viselte.

Abaúj-Tornától Borsod-Abaúj-Zemplénig

Mind Torna, mind Abaúj vármegye eredete a 13. századra vezethető vissza; az előbbinek a tornai vár volt a névadója, az utóbbi pedig Aba Sámuel nemzetségére és az egykori, még Szt. István idején szervezett Újvár vármegyére utal. Torna területe nagyjából a Bódva völgyének felső szakaszára terjedt ki, Abaújé pedig a Hernád alsó folyása mentén Kassától Szikszóig.

Mivel a magyar királyság legapróbb vármegyéje volt Torna – mindössze két járásra volt felosztva – a 18. századtól kezdve több ízben is felmerült e saját közigazgatását racionálisan fenntartani képtelen vármegye felszámolása. Mindez csak a dualizmus idején valósult meg: az 1881. évi LXIV. törvénycikk Abaúj és Torna vármegyéket Abaúj-Torna néven egyesítette.

Trianon azonban megcsonkította az „új” Abaúj-Torna vármegyét is, így 1920-ban Kassa helyett székhelyül Szikszót jelölték ki. A csonka vármegye még kórházzal sem rendelkezett, a szikszói kórház felépítéséről ekkor döntöttek. Bár a közigazgatás ellehetetlenülése miatt 11 település kérte, hogy csatolják Zemplénhez, 1923-ban a belügyminiszter elvetette, hogy Abaúj-Tornát összevonják a szomszéd vármegyével.

A trianoni határ túloldalán, Csehszlovákiában nagymegyerendszert építettek ki, melynek keretében az ottani Abaúj-Torna-töredék a hajdani Sáros vármegyével és Zemplén elcsatolt részével együtt került egy közigazgatási egységbe 1927-ig. Ekkor Csehszlovákiában négy közigazgatási kerületet alakítottak ki (Csehország, Morvaország, Szlovénia és Ruszinszko), Szlovénia – Pozsony központtal – magában foglalta Abaúj-Tornát is.

Az 1938. évi I. bécsi döntéssel kiegészült a magyarországi Abaúj-Torna vármegye területe, melynek székhelye – néhány évre – ismét Kassa lett. Az elveszített II. világháború után azonban visszaállították az 1938 előtti magyar–csehszlovák határt. Így 1945-ben a székhelyet újból vissza kellett helyezni Szikszóra, egyúttal a vármegye nevét is leegyszerűsítették Abaújra. Az 1950-es megyerendezés nyomán Abaúj vármegye Borsod-Gömör és Zemplén vármegyékkel egyesülve Borsod-Abaúj-Zemplén megye részévé vált.

Hollósi Gábor, Debrecen – Budapest